

Örnulf Tigerstedt, Hermann Göring och "flykten till Sverige"

GÖRAN O:SON WALTÅ

Den i memoarer så ofta skildrade varma, tryckande sensommaren 1939, med sina uppseglande ominösa ovädersmoln i form av det laddade läget på den europeiska kontinenten, var till ända. Ribbentrop-Molotovpakten hade slagit en värld med häpnad och jämsides med den tysk-ryska styckningen av Polen hade Sovjetunionen vänt blickarna mot de nygrundade baltiska republikerna. I början av oktober hade Sovjetunionen avslutat sina påtvingade "förhandlingar" med de baltiska staterna och Finland stod närmast på tur.

Uppfattningen att Finland och Norden nu stod inför sin ödesstund var allmän på båda sidor om kvarken. I Helsingfors steg oron. Detta kunde avläsas inte minst i den starkt tilltagande båttrafiken till Stockholm från Finland. Många medborgare i de besuttnare klasserna fruktade det värsta och valde att rymma fältet. I mitten på oktober hade trafiken västerut antagit sådana proportioner att man i de finska tidningarna allmänt började tala om "flykten till Sverige" – en evakuering som man, säkerligen inte utan fog, befarade kunde inverka menligt på befolkningens moraliska motståndskraft. Den 18 oktober möttes Nordens tre konungar och president Kallio i Stockholm och inför på samma gång allvarstygda och hänförda folkmassor manifesterade man sin solidaritet med den unga finska republiken. En solidaritet som mest inskränkte sig till retoriska fraser och vackra tankar som det senare skulle visa sig.

I Finland nådde indignationen över de flyktande landsmännen kanske sin höjdpunkt när skalden och lappomannen Bertel Gripenberg

den 25 oktober i *Hufvudstadsbladet* gjorde upp räkningen med de landsmän som valde att ta finlandsbåten västerut i denna nationens ödestimme. Artikeln 'Flykten till Sverige' har uppfattats främst som ett indirekt angrepp på författarkollegan och politiska fränden Örnulf Tigerstedt¹ – en man som under hela trettioåret förfäktat heroisk patriotism och accepterandet av tanken om nationens manifesta öde - utpostmyten.

I artikeln såg Gripenberg det som "en stötande egoism, att de förmögna genast ta till harpasset och lämna de obemedlade åt sitt öde" och tillade att "om de herrar, vilka nu sitta och kannstöpa på Stockholms barer, klubbar och tidningsredaktioner och kantänka tro sig spela någon politisk roll, om dem kan jag inte säga annat än att deras platser i Finlands Skyddskårs leder gapa tomma i fosterlandets ödesstund."

En av de direkta orsakerna till artikeln var högst sannolikt en intervju som *Dagens Nyheter* gjorde med Örnulf Tigerstedt på stadsgårdskajen i Stockholm den 15 oktober och som sedan citerades i finsk press:

Bland dem som kommit hit med evakueringsbåtar från Helsingfors befinner sig också den finländske författaren Örnulf Tigerstedt.

– Jag har farit över med min familj, berättade han vid ett samtal med Namn och nytt, min hustru mina två barn få tills vidare stanna hos svenska vänner, men själv har jag inte några som helst planer. Det kan hända att jag stannar, men det kan också hända att jag får ge mig i väg huvudstupa i morgon.

Tigerstedts till synes nonchalant sorglösa syn på situationen och sitt uppdykande i den svenska huvudstaden verkade i hög grad upprörande på den finska opinionen. Den förmögne poeten med den storvulna stoiska retoriken tycktes ha schappat med första bästa lägenhet så fort hans egna spådomar om "caesarernas stridsvagnar" blivit verklighet och nu spydde en av hans närmaste vänner och vapenbröder galla över det ihåliga i poetens sabelskramlande visioner. Nya källor visar dock att orsaken till Örnulf Tigerstedts agerande var en annan och mer komplicerad än vad Bertel Gripenberg och andra då anade.

¹ *Svenska Pressen* 16.10, 27.10, *Hbl* 20.10, BG *Hbl* 25.10.1939, Cf Rolf Lagerborg, *Ord och inga visor*, Åbo 1946, s. 357. *Dagens Nyheter* 15.10.1939.

Den följande beskrivningen av syftet med Tigerstedts självpåtagna uppdrag i Stockholm, på tröskeln till vinterkrigets utbrott, bygger på nytt material och äger sitt historiska intresse inte minst därför att den idag tycks ha fallit i glömska eller vara okänd. Detta att döma av Risto Peltovuoris *Saksa ja Suomen talvisota*. På ett annat plan fick den också en livsavgörande betydelse för Örnulf Tigerstedt och omgivningens syn på honom. Det finns dessutom på basen av de fakta som här skall presenteras, enligt min mening, ett visst fog för att omvärdera synen på Örnulf Tigerstedt.

Örnulf Tigerstedt, som under hela trettioalet parallellt med sin författarverksamhet ägnat sig åt politisk agitation på yttersta högerkan- ten i Aktiva Studentförbundets regi, hade goda kontakter med riks- svenska högerextremister. Hans verksamhet som politisk skriftställ- are i Finland under 20- och 30-talet torde inte vara okänd. I tidskrifter som *Nya Argus*, *Granskaren* och *Studentbladet* var han ofta inblan- dad i häftig polemik. Därutöver framförde han sina högerextrema åsikter i otaliga recensioner, debattinlägg och artiklar i finlands- svensk press.

Tigerstedts beundran för fascismen och nationalsocialismen nådde sin kulmen i en artikelserie i *Hufvudstadsbladet* om de tyska valen 1932 och året därpå i Vårtalet till Helsingfors svenska studenter och diktsamlingen *De heliga vägarna*. De närmaste åren blev författaren alltmer kritisk till de primitiva inslagen, antikyrligheten och antise- mitismen i nazismen. Både Mussolini och Hitler sågs som plebejiska naturer – "okomplicerade själar från underklassen" av den finlands- ke poeten med de digra aristokratiska pretensionerna.

Åren 1938 och 1939 skrev han bl.a ett flertal artiklar i tidningen *Svensk Botten*. Korrespondensen mellan Gripenberg och Tigerstedt visar att Tigerstedts bidrag till tidningen var större än tidigare varit känt. Utöver de kända signerade bidragen skrev författaren också ett flertal artiklar anonymt i tidningen.²

² Göran O:son Waltå, *Under Black Banners – The Case of Örnulf Tiger- stedt and Extreme Right Wing Finland-Swedish Literature 1918–1944*, opublicerad licentiatavhandling, Jyväskylä universitet 1990, s. 121–122. Betr. Aktiva Studentför- bundet, se Henrik Meinander, 'Aktiva Studentförbundet. En högerradikal sam- manslutning 1931–1945', *HLS* 64 (1989), s. 241–341.



Örnulf Tigerstedt festtalar vid Västra Nylands frontmannaklubbs sommarfest vid Raseborg i slutet av augusti 1939: "Inte veklgan, inte hysteri och småsinne utan fasthet, köld och obetingad offervilja måste nu vara vår hållning mot yttervärlden" (*Frontmännen* 1.9.1939).

Man kan sammanfatta Tigerstedts politiska verksamhet under senare delen på 30-talet som inriktad på att åstadkomma ett försvarsförbund Sverige-Finland och att knyta de båda skandinaviska länderna fastare vid Tyskland, som den reaktionäre aristokraten såg som ett "bulverk" mot kommunismen.³ Denna politiska inställning, som bl.a hade sina rötter i de äktfinska angreppen mot den svenska minoriteten i Finland,⁴ kom att lida sitt totala sammanbrott i och med den överraskande tysk-ryska nonaggressionspakten i augusti 1939. För Tigerstedt själv, i sin egenskap av tysklandsvän och brinnande anti-

³ Waltå, s. 120ff, 303.

⁴ Ibid., s. 282–284.

kommunist, ledde händelserna i augusti till ett nervöst sammanbrott; ett faktum som han själv aldrig heller försökte dölja.

För Tigerstedt framstod Nazitysklands likgiltiga svar på de finska diplomatiska vädjandena i mitten av oktober som obegripliga. I ett tillstånd av yttersta förvirring och nervositet beslöt författaren att utnyttja sina svenska högerkontakter för att själv söka inofficiell kontakt med den tyska regeringen. Eftersom största sekretess var nödvändig underrättade Tigerstedt bara vännen Pehr Norrmén om resan i förväg, utan att gå in på några detaljer⁵ – detta var något han senare bittert kom att ångra. Norrmén hade förövrigt återvänt omkring den 6 oktober från en liknande resa. Regeringsrådet Riekki och Norrmén hade tillsammans med de finska nationalsocialisterna John Rosberg och Karl Jansson träffat Reichsführer Heinrich Himmler och försökt plädera för ett tyskt ingripande.⁶

Avsikten med Tigerstedts stockholmsbesök var att förmä Sven Hedin, som han visste arbetade för Finlands sak, att medfölja och utverka en audiens åt Tigerstedt hos Hitler eller Göring i Berlin. Den finländske författarens uppslag och företag kan förefalla helt orealistiskt idag, men faktum var att Örnulf Tigerstedt under 30- talet hade intensiva tyska kontakter på det kulturella planet och att delar av hans litteratur stod högt i kurs hos såväl svenska fascister som bland nordiskt orienterade tyska nazister.

Redan 1931 hade författaren delagit i en litterär konferens i Lübeck organiserad av "Nordische Gesellschaft" – ett tyskt organ som senare skulle utnyttjas allt intensivare i den tyska propagandan i Norden. Från 1934 inbjöds sedan nordiska författare till ett "Dichterheim" i Travemünde varje sommar. För finlandssvensk del förmedlades kontakter via N.G:s Dr Fred Domes via Tigerstedt till dennes kusin Tito Colliander och Göran Stenius. Örnulf Tigerstedt hade

⁵ ÖT t. Bertel Appelberg 21.10 1939, Bertel Appelbergs samling, Åbo Akademis bibliotek (ÅAB): "Norrmén får förklara för vännerna". Se också Bertel Appelberg t. Annita Tigerstedt 21.10.1939, ÖT:s samling, ÅAB, och ÖT t. Pehr Norrmén 20.10.1939, i Christina Hackmans ägo, Grankulla.

⁶ Herman Laxén, *En studie i Pehr H. Norrméns politiska verksamhet*, opublicerad avhandling pro gradu, Helsingfors universitet 1963, s. 106–111. Se även Risto O. Peltovuori, *Saksa ja Suomen talvisota*, Helsinki 1975, s. 116.

också tillhört den nationella tyska "Union Nationaler Schriftsteller" sedan 1934. Olavi Paavolainen bok *Kolmannen valtakunnan vieraina* [Som gäst i tredje riket] och Sven Stolpes *BLM*-artikel efter besöket 1936 gav upphov till en frän debatt.

Ett uttryck för Tigerstedts popularitet i tyska kretsar var hans många artiklar och dikter i tyska tidskrifter senare under krigsåren och hans föredragsturnéer i finsk litteratur i Tyskland. Flera av hans böcker översattes också till tyska, men upplagorna och översättningarna förstördes vid en bombning av Leipzig 1943. När Goebbels 1942 bildade "Europäische Schriftsteller Vereinigung" blev Tigerstedt talesman för den finlandssvenska sektionen. En sektion, som enligt Tigerstedt förutom namn som Bertel Gripenberg, E.R. Gummerus, Göran Stenius, Tito Colliander och Jarl Gallén, även innefattade namn som Jarl Hemmer och Olof Enckell. *BLM* i det neutrala Sverige brydde sig inte ens om att nämna om organisationens existens och Olavi Paavolainen anmärkte syrligt i sina krigstida dagboksanteckningar att Finland "mycket typiskt" hade fler medlemmar i förhållande till befolkningen än något annat land.⁷

Vi återvänder nu till oktober 1939. Tigerstedt skaffade tyskt visum och avreste den 13 oktober med hustru och dotter. Väl framkommen till Stockholm den 14 oktober fick Tigerstedt till sin besvikelse reda på att Sven Hedin nyss avrest till Berlin på ett liknande uppdrag.⁸ Hedin träffade också Adolf Hitler den 16 oktober och vädjade bl.a i Gustaf V:s namn för Finland.⁹

Örnulf Tigerstedt vände sig nu istället till en annan bekant – Hermann Görings svåger, greve Erik von Rosen på Rockelsta. von Rosen, som kände Göring väl, anförtrorde Tigerstedt att han själv just

⁷ Olavi Paavolainen, *Synkkä yksinpuhelu*, s. 463–464. ÖT t. Bertel Gripenberg 18.4. och 23.11. och t. A. Hummel-Gumaelius 25.8. och 23.11.1942, ÅAB. Pro Memoria från ÖT till utlänningskommissionen, november 1944, Riksarkivet, Stockholm.

⁸ Akt P.1978, "Örnulf Tigerstedt" Svenska Rikspolisstyrelsen, säkerhetsavd, s. 72. Waltå, s. 118–119, 146–149.

⁹ *Helsingin Sanomat* 17.10. Wilhelm Carlgren, *Sveriges utrikespolitik 1939–45*, Stockholm 1973, s. 48–49. Sven Hedin, *Stormän och kungar*, Helsingborg 1950, s. 25. (Se även Hedin, *Utan uppdrag i Berlin*, s. 58.)

stod i begrepp att resa till Tyskland för att samtala med Göring om Finland. Den svenske greven uppmanade Tigerstedt att stanna i Stockholm och istället skriva ett personligt brev till den tyske riksmarskalken som von Rosen åtog sig att personligen överlämna. Vid behov kunde sedan Örnulf Tigerstedt kallas till Berlin. Tigerstedt gick med på förslaget och beslöt att vänta i Stockholm där han hade lånat författarkollegan Einar Malms bostad på Sveavägen 77. Efter att ha skrivit en hel natt överlämnade Tigerstedt ett brev till Herman Göring samt en dikt, "Det raka svärdet", som tillägnats Göring.¹⁰ Dikten publicerades sedan, utan tillägnet, i Tigerstedts diktsamling *Den sista etappen* (1940).

Diktens inledning bär tydligt vittnesmål om Örnulf Tigerstedts närmast förlamande ångest inför händelseutvecklingen. Poeten åkallar förfäderna och hembygden – Blut und Boden – om mod att orka bära den tunga ödesstunden. I den sista strofen söker han kraft i det förgångna.

Hör din hembygds stämma!
Lyss, ditt blod det viskar varmt, förtroligt.
Urtidsröster, urtidskrav att vilja,
våga,
stånda fast i striden,
offra och vid gudars sida
falla tigande
med raka svärdet blottat.

Uttrycket "det raka svärdet" associerar man här gärna till en av Tigerstedts litterära favoriter – Frans G. Bengtsson och hans hyllning till Carl XII i dikten "Kung Karls värja". I en tid av andligt och moraliskt förfall framstår den raka värjan för Tigerstedt som symbolen för traditionen, det kompromisslösa och patriotiska. Man kan också se svärdsmetaforen som västerlandet i motsatsställning till österns krumsvärd – eller utpostmyten som manifesterad i landskapets Karelens vapen. Med andra ord skulle detta återspegla Tigerstedts

¹⁰ Akt P.1978, s. 70–71.

horribla uppfattning om Nazityskland som en kulturens försvarare i en värld där kommunismens kaotiska makter lurade.¹¹

Brevet till Hermann Göring finns idag bevarat dels i Statens utlänningskommisions centraldossier över Örnulf Tigerstedt i Riksarkivet i Stockholm,¹² samt i en, av två personer, verifierad avskrift i Christina Hackmans ägo i Grankulla. I brevet manade Örnulf Tigerstedt allmänt till germansk sammanhållning mot kommunismen. Av dityramberna och appositionerna för Hitler och Tyskland kunde man utläsa adressaten. Men samtidigt hyste Tigerstedt onekligen en viss beundran för det tyska ledargarnityret. Själva användandet av ordet "germansk" – vilket i övrigt sällan förekommer hos Tigerstedt, eftersom han i princip förkastade den biologiska rasismen – bär samma vittnesbörd:

Skall ett germanskt urhem i Norden förintas, skövlas och förvandlas till Asien? Kan detta vara Tysklands och dess store Ledares vilja?

– – – Det som har varit min dröm och för vilket jag verkat – det stora germanriket – håller nu på att falla samman i Norden.¹³

Medan Tigerstedt nervöst väntade på von Rosens återkomst nåddes han av nyheterna om reaktionen på hans "flykt" från Finland. Vännerna uppmanade honom enträget att återvända snarast. Bertel Appelberg på Söderströms menade t.ex. att Tigerstedts fanflykt ifrågasatte hela Aktiva Studentförbundets politiska trovärdighet.¹⁴ Situationen blev ohållbar och den 18 oktober avseglade Tigerstedt med Wellamo med destination Åbo. Paret Tigerstedt kom överens om att Annita Tigerstedt, som insjuknat i Stockholm, skulle invänta von Rosens svar.¹⁵

Halvvägs, i Mariehamn nåddes han av ett telegram från sin hustru

¹¹ Frans G. Bengtsson, *Tärningskast*, Stockholm 1923. Se även Waltå, s. 275.

¹² Brevet ingick i en skrivelse från Erik von Rosen till byråchef Ernst Bexelius, 2.11.1944.

¹³ Avskrift i Christina Hackmans ägo, vars äkthet intygas av R. Öigaard och P. Wiklund.

¹⁴ Bertel Appelberg t. Annita Tigerstedt 21.10.1939, i Örnulf Tigerstedts brevsamling, ÅAB.

¹⁵ Handskriven promemoria av Annita Tigerstedt i ÖT:s samling, ÅAB. Akt 1978 sid 71. Brev från ÖT (utan adressat) inlett "Broder", daterat 20.10.1939.

med ordalydelsen: "Återvänd genast. Viktiga meddelanden". Tigerstedt gick i land i Åbo uppsökte "det högsta militärbefälet i staden" – en överste Lindh – och förklarade situationen för denne. Samma sak relaterade Tigerstedt för C.A.J. Gadolin som han också sammanstötte med i Åbo. Redan påföljande dag återvände sedan Tigerstedt med flyg till Stockholm.¹⁶

Erik von Rosen som återvänt rapporterade omedelbart Görings svar, både muntligt och skriftligt. Det senare framgår av två brev från von Rosen till Tigerstedt daterade den 22.10 och den 16.11.¹⁷ Göring hade i tre repriser samtalat över sex och en halv timme med von Rosen och under ungefär halva tiden hade Finlands situation dryftats. Enligt von Rosen hade Tigerstedts brev och dikt gjort ett starkt intryck på Göring.

På basis av von Rosens redogörelse upprättade Tigerstedt en promemoria på nio foliosidor, som von Rosen granskade och godkände. Den 24 oktober avsändes promemorian med Annita Tigerstedt till Finland. Ett par dagar därefter överlämnades handlingen till utrikesminister Eljas Erkkö.¹⁸

Kontentan av Görings svar var att denne för närvarande inte kunde göra någonting, men hyste sympatier för Finland. Den tyske fältmarskalken hade också antytt att en ändrad tysk inställning var att vänta senare.¹⁹ I ett brev till Pehr Norrmén, daterat Stockholm den 20 oktober,²⁰ sammanfattade Tigerstedt Görings svar i nio punkter:

1. Ett tyskt ingripande i konflikten ej möjligt.
2. Göring själv är innerst inne plågad av läget.
3. Läget i Tyskland är något tillspetsat.

¹⁶ Ibid. Se även ÖT t. Bertel Appelberg den 21.10.1939, Bertel Appelbergs samling, ÅAB. Bekräftas också i brevkopia från Annita Tigerstedt till Ivar Harrie, Expressen, 8.1.1945, ÖT:s samling, ÅAB.

¹⁷ I Christina Hackmans ägo. Se även Peltovuori, s. 51 och 213. Här relateras en rapport från finska sändebudet i Stockhom, R. Numelin, daterad den 21.10.1939 (UM, 109/C 1,5/C2) som skulle ha sammanställts efter ett samtal med Erik von Rosen. Denna rapport bygger förmodligen på samma möte som Tigerstedts relation.

¹⁸ Akt 1978, s. 70.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Brevet är utan adressat men slutar "Krama Wallan från mig och Anita". Norrméns fru, Valborg, kallades "Wallan"; i Christina Hackmans ägo, Grankulla.

4. Ett missnöje finns i stora kretsar i Tyskland med den egna politiken avseende Norden.
5. Detta gäller inte minst i militära kretsar.
6. Tyskland har ett officiellt ansikte och ett annat inofficiellt.
7. Förbittring i synnerhet hos Hitler med "Nordens kallsinnighet mot Tyskland".
8. "Nordens bolsjevisering" strider egentligen mot vitala tyska intressen och en ändring kan väntas i framtiden.
9. Ett bolsjevikhott mot Norden kan dock ha en positiv verkan för Tyskland och "mjuka upp" västmakterna.

Det märkligaste med episoden var att författaren Örnulf Tigerstedt faktiskt nådde så långt med sin privata inofficiella framstöt och att Tysklands andre man, Hermann Göring, trots allt visade en stor frispråkighet i samtalen med svågern.

Poeten dröjde en vecka ytterliggare i Stockholm, där han hade upprepade överläggningar med von Rosen om nya framstötter. Vid hemkomsten till Helsingfors den 27 oktober kunde han inte offentligt förklara i vilket ärende han besökt Stockholm under en så kritisk period i förhandlingarna med Sovjetunionen.

Såväl inför Itsenäisyden liittos styrelse som inför Aktiva Studentförbundets styrelse förklarade han och redogjorde för ändamålet för sin resa. Det framgår av en skrivelse till medlemmarna i AS att styrelsen där mot bakgrund av nya fakta accepterat ÖT:s agerande och ansett aktionen vara till gagn för landet.²¹ Dessutom mångfaldigades brevet och dikten och spreds bland konservativa riksdagsmän och "vänner av den tyskorienterade politiken i Finland".²² Från korrespondensen med vännen Bertel Gripenberg framgår också att denne accepterat Örnulf Tigerstedts förklaring.²³

Men det skulle visa sig att skadan redan var skedd. Tigerstedts mindre lyckligt valda vilseledande förklaringar och nervsammanbrott hade

²¹ Rundskrivelse till medlemmarna daterad 10.11.1939 från AS styrelse, i Bertel Appelbergs brevsamling i ÅAB.

²² Akt 1978, s. 70.

²³ ÖT t. BG 2.11.1939, 10.8.1940, BG:s brevsamling, ÅAB.

lett till en presskampanj som gjort honom till en märkt man för alltid i allmänhetens ögon.

Man möter t.ex. ofta uppgiften att författaren flydde till Sverige vid vinterkrigets utbrott trots att han återvänt till Helsingfors redan en månad dessförinnan. När Tigerstedt under vinterkriget grundade en internationell pressbyrå i Torneå blev han enligt egen mening nonchalerad och lämnade arbetet sedan han av "vissa ministrar i finska regeringen inte ansågs lämplig som chef för byrån". Orsaken skulle ha varit hans påstådda "flykt till Sverige" samt hans tyska kontakter.²⁴ Också vid senare tillfällen när Tigerstedt arbetade för frivillig- rörelsens i Sverige och Itsenäisyyden liittos räkning tycks svenska myndigheter fått negativ information om Tigerstedt från Helsingfors. Han förvägrades bl.a flera gånger arbetstillstånd för publicistisk verksamhet i Sverige.²⁵

Ingenting tyder på att Örnulf Tigerstedt var en fysiskt modig man – tvärtom tycks bristen på överensstämmelse mellan dikt och verklighet ha varit stor i hans fall. Han var på många sett en illusionist och obotlig romantiker som på ett ödesdigert fascinerades av det storvulna och machiavelliska i själva auktoriteten och makten. Politiskt drömde han om ett hierarkiskt klassamhälle där den elit han själv tillhörde härskade – närmast en återgång till det gamla adelsväldet i Oswald Spenglers fotspår, en högerauktoritarianism starkt influerad av fascism.²⁶ Men oavsett hur man ställer sig till Örnulf Tigerstedts politiska plattform måste man erkänna att han var en varm fosterlandsvän och patriot som fick betala ett högt pris för sitt privata försök att utverka Hermann Görings hjälp i en ödesstund för Norden.

²⁴ Ibid., s. 69.

²⁵ Akt 1978, flerstädes. ÖT t. Bertel Appelberg 9.2.1941, BA:s brevsamling, ÅAB. ÖT t. Bertel Gripenberg 2.3.1941, BG:s brevsamling, ÅAB.

²⁶ "Right authoritarianism" i Stanley G. Paynes definition, 'The Concept of Fascism', S.V. Larsen, B. Hagvet, J.P. Myklebust (eds.), *Who were the Fascists. Social Roots of European Fascism*, Bergen 1980. Se Waltå, s. 8–10, 291.